

miłosierdzia w formie reportażu, wywiadu czy świadectw. Prezentacja przykazania miłości zyskałaby na wnikliwości, gdyby uwzględnić etykę innych religii, niejako już „zadatkowaną” w omówieniu złotej reguły (147 nn.). Rozdział poświęcony mariologii mógłby, analogicznie do struktury konstytucji *Lumen gentium*, być częścią rozdziału eklezjologicznego. Można by również rozważyć umiejscowienie niektórych akapitów, jak np. akapit o Bogu miłości – według Akwinaty (105) – powinien raczej stanowić wprowadzenie do paragrafu, podobnie omówienie ograniczeń analogii (109). Z zagadnień, nawiązania do których można by było oczekiwać, warto wskazać problem chrześcijan żyjących w powtórnych związkach, czy ideę i praktykę opcji na rzecz ubogich w doświadczeniu Kościoła Ameryki Łacińskiej i Afryki. Praktyczniejsza dla lektury byłaby też obecność przypisów raczej na dole strony niż na końcu publikacji.

Ewentualne wątpliwości dotyczyłyby potrzeby tak obszernego miejsca poświęconego niektórym zagadnieniom, jak wyjaśnienia dotyczące doktryny hinduizmu i islamu wraz z krytyką ich europejskich postaci (44-47) czy kwestii wojny, jako wprowadzenia politycznego wymiaru miłosierdzia (210 n.). Doprecyzowania wymagałyby słowa o męczennikach heretyków i komunizmu (151). Jest też kilka niejasnych stwierdzeń, będących chyba kwestią przekładu, np. *Bóg niejako sam się wycofuje, aby zrobić miejsce dla swojego miłosierdzia i życia* (93).

Konkludując trzeba powiedzieć, że książka prawdziwie zasługuje na rekomendację i upowszechnianie. Jak przystało na „teologa pierwszej ligi”, W. Kasperowi udało się w sposób wszechstronny i pogłębiony ukazać chrześcijańskie miłosierdzie i miłosierną miłość, które – na podstawie objawienia chrześcijańskiego, duchowych doświadczeń, pastoralnych racji, a także argumentów rozumowych – przekonująco uzasadnia tytułowe przesłanie o miłosierdziu jako ewangelicznym kluczu do chrześcijaństwa. Do sięgnięcia po publikację zachęca też przejrzysta struktura (9 rozdziałów i 49 paragrafów) oraz nienaganna strona edytorska (tylko jedna dostrzeżona literówka: „ludykie” na s. 196). Należy jednak nadmienić, że lektura tej książki, stanowiącej pogłębioną i egzystencjalnie nośną wizję chrześcijańskiej doktryny i *praxis*, weryfikującą przy okazji niektóre stereotypy i mity, jest nie tylko pociągająca, ale i budzi niepokój, a mianowicie skłaniania do rachunku sumienia, a także realności wykonywania przesłania miłosierdzia na płaszczyźnie społecznej.

Ks. Grzegorz Dziewulski
Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi

Magdalena LEMECHA. *Obrzędy przejścia we współczesnej Japonii*. Olsztyn: Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 2014 ss. 158.

Czy we współczesnym społeczeństwie, zdominowanym przez osiągnięcia i wynalazki techniczne, racjonalność i wydajność, jest miejsce na zjawiska rytualne związa-

ne ze sferą religijną za pośrednictwem *sacrum*? Rytuály, podobnie jak inne zjawiska społeczne, podlegają zmianom, podlegają procesowi rozwoju pod wpływem działań człowieka albo zanikają. Szczególne miejsce w celebracji rytuałów pełnią obrzędy przejścia i to zarówno w życiu społeczeństw pierwotnych, jak i cywilizowanych.

Problematykę rytuałów przejścia podejmuje Magdalena Lemecha w książce *Obrzędy przejścia we współczesnej Japonii*, analizując tamtejsze rytuały w ich obecnym kształcie oraz transformacje, jakim poddawały się w minionych wiekach. Publikacja składa się ze spisu treści (s. 5-6), wstępu (s. 7-14), uwag redakcyjnych (s. 15), czterech rozdziałów (s. 17-142), zakończenia (s. 143-144), streszczenia w języku angielskim (s. 145-146), bibliografii, którą dzieli na źródła pisane i inne źródła (s. 147-148), źródła internetowe (s. 148-151), literaturę (s. 151-158). Autorka stawia sobie za cel przedstawienie japońskich rytuałów przejścia z tego względu, iż owa problematyka nie jest dokładnie opracowana w literaturze polskiej.

We wstępie wyjaśnia terminologię, którą posługuje się w opracowaniu tego zagadnienia i podaje rodzaje rytuałów, uściśla, jak należy je rozumieć, powołując się na takich antropologów, jak: Arnold van Gennep, Victor Turner, Edmund Leach, Henryk Zimón oraz podkreślając zbieżności i różnice zachodzące pomiędzy pojęciami „rytuał” oraz „obrząd” (s. 8). Słusznie eksplikuje podstawowe terminy przez nią stosowane, co prowadzi do pełniejszej komunikacji Autorki z czytelnikiem. Odnosząc się do literatury podejmującej problematykę rytuałów przejścia na gruncie polskim, wskazuje na jej niewystarczające opracowanie (s. 9). Dlatego swą pracę opiera na badaniach Waltera Edwardsa i Ofry Goldsteina, którzy w swych rozprawach analizowali przemiany zachodzące na przestrzeni lat w japońskich ceremoniach ślubnych oraz Elizabeth Kenney i Mariko Nanba Walter zajmujących się obrzędowością pogrzebową. Poza publikacjami książkowymi Autorka korzysta z zasobów Internetu, analizując liczne artykuły i opracowania tam zamieszczone. Krytycznie rozpatruje nie tylko komercyjne dzieła kultury, ale też zapisy wideo tworzone przez jednego z uczestników rytuału. Ponadto wykorzystuje zapiski zamieszczane na blogach internetowych, filmy fabularne i seriale telewizyjne powstałe od połowy lat 90. XX wieku do najnowszych z 2013 roku, analizie poddaje popularne w Japonii komiksy skierowane do różnych grup wiekowych, powstałe na przełomie ostatnich dwudziestu lat oraz czasopisma, Autorka korzysta także z dorobku kinematografii, materiałów reklamowych firm zajmujących się organizacją ślubów i pogrzebów, a także z prywatnych nagrań wideo dokumentujących rytuały wczesnego dzieciństwa. Starając się jak najlepiej odtworzyć relacje interpersonalne uczestników rytuału, tłumaczy i analizuje język japoński (s. 10-11).

Rozdział pierwszy *Religijno-społeczna rola rytuałów* (s. 17-39) podzielony jest na trzy paragrafy, w których podejmuje takie zagadnienia, jak: „Cechy rytuału”, „Działania symboliczne rytuału” oraz „Tradycyjne i współczesne postrzeganie przejścia”. Rozdział posiada charakter teoretyczny, Autorka przybliża w nim funkcjonujące obecnie pojęcie rytuału, podkreślając, że w świecie „zachodnim” przestaje on być rozumiany jako obrząd o charakterze sakralnym lub sakralizującym codzienność (s. 28). Opisując rytuały przejścia, powołuje się na definicje rytuałów formułowanych między innymi przez takich autorów, jak: Emil Dürkheim, Richard Schechner, Claude Levi-Strauss, Martine Segalen, Roger Caillois, Radosław Lewański. W omawianym rozdziale ukazuje wielofunkcyjność rytuałów przejścia, zaznaczając ich znaczenie religijne i świeckie oraz podaje sposoby ich badania poprzez obserwację

czynną i bierną. W zakończeniu rozdziału ustosunkowuje się do niektórych współczesnych czynności, które można określić jako nawyk czy zwyczaj, a bywają traktowane jako rytuał (s. 37-39).

Rozdział drugi *Rytuały okresu ciąży, dzieciństwa i wchodzenia w dorosłość* (s. 40-61), na który składają się omawiane w paragrafach takie zagadnienia, jak: rytuały okresu ciąży, niemowlęstwa i wczesnego dzieciństwa, wejścia w dorosłość oraz rytuały związane z edukacją. Autorka przedstawia wielość obrzędów towarzyszących człowiekowi od okresu prenatalnego, gdzie samo oczekiwanie na potomka należało do sfery tabu, przyszła matka nie dzieliła się swymi przeżyciami nawet z najbliższymi, a sekret obowiązywał córkę również w stosunku do matki. Wiadomość o ciąży mogła wydostać się poza rodzinę dopiero w piątym miesiącu jej trwania, gdy matka oczekująca na dziecko udawała się do świątyni, aby prosić o szczęśliwy poród (przypadało to zawsze na Dzień Psa, gdyż wiązało się z przekonaniem, że psy odznaczają się płodnością i łatwością rodzenia) (s. 40-41). M. Lemecha przedstawia rytuały i związane z nimi zwyczaje oraz wierzenia odnoszące się do porodu zarówno w kulturze tradycyjnej i współczesnej. Poszczególne rytuały wprowadzały w określone etapy życia, aż do osiągnięcia wieku dojrzałego, gdyż dzieciństwo w japońskiej tradycji kończy się wraz z osiągnięciem pełnoletności czy zawarciem małżeństwa. Autorka zaznacza jednak, że „proces wchodzenia w dorosłość młodego Japończyka wydaje się szczególnie skomplikowany. Łączy się z przywiązaniem wielkiej wagi do wykształcenia i uzależnieniem od niego stanu społecznego” (s. 61). Trzeba zaznaczyć, że tym wszystkim rytuałom towarzyszą ceremonie religijne mające na celu nie tylko ochronę dziecka, ale także zabezpieczenie go przed złymi duchami (s. 40-41). Poprzez rytuały z niemowlętami czy dziećmi dorośli starają się wpłynąć na kształtowanie osobowości dziecka i jego integrację z grupą społeczną. W rozdziale Autorka interesująco przedstawia wejście chłopców i dziewcząt w okres edukacji i dorosłości, powołując się na opracowanie tej tematyki u Kalibara Ekiken w dziele *Wazoku dōjikiun*, podkreślając ścisły podział ról społecznych.

Rozdział trzeci nosi tytuł *Ceremonia małżeńska* (s. 62-91), poruszone zostają w nim takie zagadnienia, jak: „Drogi do zawarcia małżeństwa”, „Bogactwo ceremonii ślubnych”, „*Hirōen* czyli wesele”, „Zapożyczenia i komercjalizacja”, „Rola mediów w kształtowaniu ceremonii ślubnej”. Poświęcony jest zatem ceremoniom związanym z zawarciem małżeństwa, gdzie od wieków istniały dwa sposoby zawierania tego związku (Renai i Miai) (s. 63). W rytuałach zaślubin ukazuje drogi wiodące do zawarcia małżeństwa, idee aranżowanych małżeństw, różnorodność ceremonii ślubnych i znaczenie związku małżeńskiego, a także wesele – jego istotę i strukturę. Z całości ceremonii stara się wyeksponować zapożyczenia z innych kultur, które zostały zasymilowane do japońskiej obrzędowości weselnej, gdzie m.in., ciesząca się wielowiekową tradycją funkcja swata, zostaje zastąpiona przez matrymonialne firmy. Otwartość Japończyków na wpływy z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych sprawia, że w pewnych środowiskach nastąpiła komercjalizacja tych obrzędów, a media w znacznym stopniu przyczyniają się do promocji określonych trendów, nadawania ceremoniom ślubnym nowych zwyczajów (wpływ seriali telewizyjnych, komiksów, magazynów ślubnych). Na przykładzie ceremonii zaślubin ukazana zostaje łatwość, z jaką ulegają zmianie rytuały, poddając się szeroko pojętej modzie kultury zachodniej. Jednak – jak twierdzi Autorka – „Japońskie wesele jest specyficzną uroczystością, podczas której nie ma miejsca na spontaniczność, a wszystkie jego

elementy są wielokrotnie ćwiczone i przygotowywane wcześniej” (s. 77). Celem tej uroczystości jest „tworzenie piękna”, umiejscawia się je na pograniczu rytuału i sztuki, gdyż łączy w sobie ich cechy.

Rozdział czwarty *Rytuały pogrzebowe we współczesnej Japonii* (s. 92-121), na który składają się takie zagadnienia, jak: „Śmierć w Japońskiej tradycji”, „Współczesne rytuały pogrzebowe” oraz „Kult zmarłych”. Autorka już we wstępie tej części kwestionuje ogólnie rozpowszechniony pogląd, że Japończycy umierają jako buddyści, a rozpoczynają życie jako shintoiści (s. 92). Przybliży Czytelnikowi fenomen śmierci, którą odbiera się jako tabu i wydarzenie nieczyste, dotykające nie tylko zmarłego, ale także osoby mające kontakt ze śmiercią (zwłokami), dom, w którym nastąpiła śmierć oraz wszystkie przedmioty z nim związane (ogień, woda). Przedstawia zjawisko śmierci i obrzędy pogrzebowe w sposób charakterystyczny dla wyznawców buddyzmu i shintoizmu, podając genezę i rozwój kształtowania się japońskich zwyczajów funeralnych, ukazując poszczególne etapy rytuałów, począwszy od przygotowania ciała zmarłego, poprzez czuwanie przy nim i wyprowadzenie trumny z sali pogrzebowej, czyli ceremonię pożegnania, aż po pochówek i kremację. Ceremonie wierzeniowe obydwu religii sprawowane przy zmarłych przenikają się wzajemnie, a „śmierć w Japonii stanowi stan podobny do tego, jakiego doświadcza niemowlę. Zmarły wymaga bowiem karmienia przez osoby żywe, od których wymaga się dostarczenia pożywienia, którego zmarły potrzebuje w swojej odmiennej egzystencji” (s. 98). Dla Japończyków zmarły, który opuszcza ten świat, powinien być odpowiednio przygotowany do drogi w zaświaty, dlatego ubiera się go w strój pielgrzymi, ofiarowując mu pieniądze, sakwę i laskę pielgrzymią. Jak w zakończeniu rozdziału podkreśla M. Lemecha, świat, do którego wybiera się zmarły, nie zrywa całkowitego kontaktu ze światem żywych, gdyż po dołączeniu do grona przodków i stanięcia się bytem boskim, może ingerować w losy żyjących. Zatem zmarli mogą pomagać żyjącym bądź być dla nich źródłem klęsk i niepowodzeń, kiedy nie otrzymają należytej czci (s. 121).

Ostatni rozdział *Natura współczesnych Japońskich rytuałów przejścia* (s. 122-142) posiada charakter syntezy i refleksji nad tamtejszym tradycyjnym pojęciem rytuału oraz jego transformacją w zmieniającym się społeczeństwie. Analizy dokonuje, rozpatrując takie zagadnienia, jak: „Rytuał a tradycja”, „Transformacja rytuału w zmieniającym się społeczeństwie”, zwraca również uwagę na „Rolę estetyki w budowaniu piękna”. W wstępie do rozdziału Autorka zaznacza, że rozwój Japonii doprowadza do zatarcia granic między nowoczesnością a tradycją, kulturą miejską a wiejską, a oba światy tworzą swoistą symbiozę (s. 122). Według tradycyjnego liczenia wieku człowieka, życie ludzkie rozpoczyna się nie od momentu urodzenia, ale już od chwili poczęcia, dolicza się zatem okres dziewięciu miesięcy przed narodzinami. Magdalena Lemecha, na przykładzie ciąży i porodu, okresu dziecięcego, procesu edukacji, wejścia w dorosłość, ceremonii zaślubin i pogrzebu, ukazuje etapy przejścia zachodzące w rytuałach. Ponadto zastanawia się, ile miejsca w tych rytuałach zajmuje *sacrum*, a ile *profanum* oraz jak ważne jest dotrzymanie etykiety przejściowości podczas tych obrzędów. W społeczeństwie, otwartym na zachodnie trendy, ukazuje rolę komercji i mody wpływających na transformacje rytuałów. Autorka podaje, jakie zapożyczenia przejęto w japońskich rytuałach przejścia z kultury zachodniej oraz zwraca uwagę na miejsce estetyki w obrzędach, przybliży japońskie rozumienie piękna, którego odnalezienie i prawdziwe docenienie możliwe jest jedynie przez człowieka religijne-

go, bowiem wrażliwość na piękno leży u podłoża japońskiej religii (s. 126). Dla mieszkańców tego kraju etykieta stanowi jedną z podstawowych zasad zachowania, niejednokrotnie w wypadku nietaktownego zachowania można doprowadzić do obrazy czy trwałego zerwania stosunków, zwłaszcza z przedstawicielami starszego pokolenia. Dlatego konwenansów starano się szczególnie przestrzegać podczas rytuałów (s. 131), zwracając szczególną uwagę na zewnętrzną formę zachowania, gdyż ma ono niejednokrotnie większe znaczenie niż treść, a w rytuale niezmiernie istotna jest dla nich jego teatralność (s. 140-142).

Czy za Alex Kerr, na którą powołuje się M. Lemecha w zakończeniu rozdziału, można powiedzieć, że współczesna Japonia znajduje się w stanie „zapaści” kulturowej, gdzie rodzinne wartości zostały odsunięte na drugi plan? Do odpowiedzi na to i inne pytania zachęca Czytelnika Autorka tej publikacji, opartej na bogatych źródłach pochodzących z literatury anglojęzycznej, zasobów Internetu, zapisu wideo, co pozwala pełniej odczytać przebieg rytuałów. Opracowanie posiada niezwykle cenny materiał przedstawiający w rytuałach życie Japończyka niemalże od poczęcia aż do kresu ziemskiej egzystencji, a nawet przekraczający jej granice, kiedy to omawia współczesne rytuały przejścia, odwołując się do kultu zmarłych i żywej pamięci o przodkach istniejącej do dnia dzisiejszego. Zatem tradycja przenika się z terażniejszością.

Książka Magdaleny Lemecha *Obrzędy przejścia we współczesnej Japonii* w oryginalny sposób ujmuje na gruncie polskim cenne opracowanie aktualnych zagadnień odnoszących się do rytuałów przejścia dotyczących „Kraju Kwitnącej Wiśni”, jak nieformalnie bywa nazywana Japonia. Praca stanowi istotny wkład w religioznawcze i teologiczne badania nad rytuałami. Publikacja jest niezwykle cenna dla osób przygotowujących się do pracy misyjnej i związanej z nią inkulturacji.

*Zdzisław Kupisiński SVD
Instytut Teologii Fundamentalnej KUL*